

*Данильян О. Г., д. філос. н., професор, завідувач кафедри філософії
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого,
Овдієнко Я. О., аспірантка кафедри конституційного права України*

ДЕЯКІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті визначені деякі напрями оптимізації правового виховання в сучасній Україні. Проаналізовано правове виховання у широкому та вузькому значенні. Зазначені етапи здійснення правового виховання: сім'я, дошкільні заклади, загальноосвітні середні школи, вищі навчальні заклади, установи та організації. Запропоновано посилення дії деяких елементів соціального контролю.

Ключові слова: правове виховання, правова соціалізація, етапи здійснення правового виховання, напрями оптимізації правового виховання.

Актуальність проблеми. В умовах різноманітних перетворень, що відбуваються в сучасній Україні значення правового виховання громадян суттєво збільшується. Прийняття Конституції України створило міцне та надійне підґрунтя для його здійснення на якісно новій базі. Разом із тим, складні трансформаційні процеси, які впливають на всі сторони життя суспільства здійснюють і негативний вплив на цей процес. Економічна криза, наслідки якої призводять до зубожіння основної маси населення, неефективна політика державної влади щодо її подолання, політична нестабільність, невиконання передвиборних обіцянок політичними діячами, засилля корупції у всіх ешелонах публічної влади тільки ускладнюють ситуацію у правовій сфері та прискорюють процес втрати як моральних, так і правових орієнтирів громадянами України. Це у свою чергу призводить до деформації правосвідомості різного ступеня, погіршення криміногенної ситуації у країні, невиконання правових приписів населенням, що виступає факторами соціальної нестабільності. Значення правового виховання у цих умовах не тільки не зменшується, а натомість, суттєво зростає. Звичайно, без вжиття комплексу заходів щодо вирішення різноманітних державних та суспільних проблем ефективність правового виховання буде несуттєвою, але саме ця робота покликана застерегти від масового падіння рівня правової культури громадян, а також сприяти її підвищенню.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що проблемам правового виховання присвячено чимало праць. Цією проблематикою займалися та займаються такі вчені юристи як В. І. Андрейцев, С. Є. Демський, В. П. Колісник, Л. О. Марченко, С. В. Матвеев, О. О. Орлова, Л. М. Павловська, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, С. Г. Серьогіна, Ю. М. Сміщук, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика та ін. Відповідні дослідження у рамках інших суспільних наук проводилися такими вченими як Й. Васькович, В. Д. Воднік, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, Л. М. Герасіна, В. І. Головченко, Є. І. Коваленко, О. П. Кондратюк, А. Кутиркін, Н. П. Осипова, М. П. Требін, М. П. Щербань та ін. Серед російських вчених необхідно звернути увагу на праці В. С. Брюховецького, І. В. Кірсанова, В. В. Оксамитного, А. П. Семитко, Н. Я. Соколова та ін. Незважаючи на розмаїття поглядів щодо різних аспектів правового виховання, чітких уявлень стосовно шляхів його удосконалення на сьогоднішній день у літературі майже не існує. Саме тому *метою статті* є визначення деяких напрямів оптимізації процесу правовиховної діяльності з урахуванням сучасних реалій та проблем суспільного життя в Україні.

При дослідженні правового виховання необхідно виходити з того, що воно не є статистичним феноменом, а виступає як динамічний процес, який для досягнення ефективного результату повинен бути безперервним, поступовим та сталим. Це знаходить свій прояв у тому, що розвиток суспільства, зміни суспільних відносин, поява нових обставин, що викликають соціальну напругу та нестабільність свідчать про те, що правове виховання повинно поспівати за тими змінами, які відбуваються у суспільстві та надавати належні відповіді на нові виклики сучасного світу.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що правове виховання можна розглядати як у широкому, так і у вузькому значенні. У першому значенні - це правова соціалізація людини, на яку впливає ряд

об'єктивних факторів (поведінка посадових осіб органів влади, результати та ефективність діяльності політиків, їх культура спілкування, діяльність ЗМІ та ін.). При цьому перед вказаними суб'єктами не стоїть безпосередньо завдання по формуванню правової культури населення. Але вони, здійснюючи свою діяльність, опосередковано впливають на правове виховання населення. Проте існують і такі суб'єкти, на які покладаються завдання по здійсненню діяльності, яка безпосередньо спрямована на формування правового виховання. Наприклад, одним із завдань органів юстиції є сприяння правовій освіті населення. У зв'язку з цим, територіальні управління юстиції систематично ознайомлюються з рівнем викладання правових дисциплін у навчальних закладах. У ході таких перевірок і виявляються негативні моменти (слабкі вимоги до учнів та контроль за ними, застарілі програми навчання, песимістичний настрій суб'єктів правовиховної роботи, низькі показники, відсутність стимулів та ін.). Отже, органи державної влади здійснюють як безпосередній, так і опосередкований правовиховний вплив на населення країни.

У другому значенні, правове виховання слід розуміти як цілеспрямовану діяльність, яка формує правові якості, почуття, знання, погляди, переконання, уявлення, вміння, звички кожного індивіда. Всі ці компоненти докладно розкриває О. О. Орлова. На її думку, структура процесу правового виховання передбачає: оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки; формування почуттів (стійких емоційних відношень людини до правових явищ), які сприяють трансформації певних дій особистості зі сфери розумового сприймання у сферу емоційних переживань; формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до будь-якого знання як до істинного (або неістинного) [5, с. 60]. Зазначені елементи розкривають правове виховання в узькому розумінні перш за все тому, що вони виходять від самого суб'єкта, відображають особисте його

ставлення до об'єктивної дійсності. А таке ставлення як раз і формують завчасно ті об'єктивні фактори, які були розглянуті в широкому розумінні правового виховання. Тому, категорія правового виховання тісно пов'язана з соціальним, культурним, політичним рівнем розвитку держави і суспільства.

Правове виховання у демократичному суспільстві повинно здійснюватися на усіх етапах життя особистості: у сім'ї, у дошкільних закладах, у загальноосвітніх середніх школах, у вищих навчальних закладах, в установах та організаціях. Тільки така багатоступенева система правового виховання забезпечує ефективність і формування необхідного рівня правосвідомості та правової культури. Кожен із таких етапів отримання правового виховання повинен відповідати рівню розвитку людини та сприяти не тільки засвоєнню правових знань, але й формуванню чітких та усталених переконань щодо необхідності правомірної поведінки.

Отже, першим етапом отримання правового виховання людиною виступає сім'я та дошкільні заклади. Для досягнення позитивного результату важливим є створення відповідних умов для того, щоб людина піддавалась заходам правового виховання. Бажано, щоб таке виховання не тільки здійснювалось з дошкільного закладу, а й було частиною виховання у сім'ї. З цією метою А. Кутиркін пропонує створення серії підручників з правового виховання для дітей дошкільного віку, розроблених під контролем Міністерства освіти та науки України та провідних дитячих психологів [4, с. 123]. Разом із тим, доцільним є створення збірників, які б містили у своєму змісті твори, що висвітлюють на рівні свідомості дітей дошкільного віку правові відносини, правопорушення, злочини, відповідальність, обов'язки та ін. Ця пропозиція розрахована на відповідних суб'єктів – дітей дошкільного віку. І спрямована вона на появу в них зацікавленості. Пропозиція А. Кутиркіна розрахована на інший суб'єктний склад: батьків, вихователів тощо. Тому, створення підручників з правового виховання та

збірників творів правового характеру для дітей дошкільного віку підсилило та розвинуло б їх правосвідомість та правову культуру. Слід відмітити, що дослідник слушно зазначає про вплив ігор, телепередач правового характеру на позитивний розвиток правового виховання дітей [3, с. 168]. Але отримання правових знань буде неповним без підкріплення їх позитивним прикладом батьків та їх виховним впливом на дитину.

Другим етапом отримання правового виховання є навчання у загальноосвітньому середньому навчальному закладі. Якісна підготовка з правового виховання у дошкільному віці дає змогу швидше сприймати курс із «Правознавства», оскільки знання лягали б вже на підготовлений ґрунт. Крім цього, такий курс необхідно теоретично підсилити та ввести його не з дев'ятого класу (як у переважній більшості шкіл), а з п'ятого класу. На сьогодні курс вказаної дисципліни включає в себе тільки біглий огляд теоретичних понять різних галузей права. Відсутній розгляд конкретних проблемних моментів, акцентування уваги на яких дало б дитині можливість краще орієнтуватися у правовому просторі, мати змогу захищати свої права, а також отримати стійкі переконання щодо необхідності правомірної поведінки. Тому, доцільним є введення у загальноосвітньому середньому навчальному закладі викладання та вивчення окремо прав дитини та механізму їх захисту.

Наступний етап правового виховання повинен здійснюватися у вищих навчальних закладах. Людина повинна вже відшліфувати та поглиблювати отриманні правові знання, усвідомлювати їх на більш якісному рівні. Із приєднанням України до Болонського процесу відбувається зростання вимог до навчального процесу у вищих юридичних навчальних закладах. Але якщо розібратися, то їх підвищення має тільки однобічний вплив. Як приклад, спостерігається заміна семінарських занять на практичні, що передбачає вирішення практичних завдань. Цілком зрозуміло, що ці завдання

складаються професорами, докторами наук, доцентами і мають дуже високий як практичний так і теоретичний рівень. Буває, що трапляються завдання зовсім не студентського рівня, а набагато вищого. Тому, збільшення вимог до студентів не супроводжується створенням належних умов для отримання останніми відповідних знань та навичок. Крім того, нові стандарти передбачають збільшення індивідуальної роботи викладача зі студентами, але навантаження не зменшується, що не сприяє досягненню позитивного результату у цій діяльності. До того ж, для вирішення таких завдань повинна додаватися рекомендована література, списки нормативних актів, консультації провідних викладачів із приводу поставлених питань, де студент матиме змогу знаходити відповіді. В іншому випадку до очікуваних результатів процес підвищення вимог не призведе.

Також було б доцільним, у вищих навчальних закладах уведення різноманітних спецкурсів із правової тематики. Це сприяло б поглибленому отриманню правових знань та покращенню ситуації з правового виховання. Наприклад, спецкурс з прав людини та механізму їх захисту. Але, дуже важливо, щоб такі спецкурси мали практичну спрямованість та дозволяли одночасно підвищувати рівень правового виховання, а також отримувати конкретні практичні навички для захисту прав і свобод людини та громадянина.

Із метою підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умов для набуття правових знань 18 жовтня 2001 року Президент України затвердив Національну програму правової освіти населення [6] (далі - Програма). Цей нормативний акт зорієнтований на підвищення рівня правової культури суспільства в цілому, формування поваги до права, правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, подолання правового нігілізму, підвищення рівня правової інформованості населення та ін. На жаль, багато приписів цієї Програми щодо підвищення

правового виховання залишаються на папері. Більшість її положень не здійснюються у реальному житті.

Варто розглядати як окремий етап отримання правового виховання працюючої частини населення в юридичної та неюридичної сферах. Конституція України закріплює, що в Україні запроваджено принцип ідеологічної багатоманітності. Це свідчить про свободу інтелектуального життя, яка виражається у праві людини на будь-які погляди (що не спричиняють шкоду іншим) та їх реалізацію. Такий конституційний припис позитивно впливає на створення умов для правовиховної діяльності. Його впровадження сприяє отриманню правових знань, у тому числі через ЗМІ. Тому, на сьогодні існує достатня кількість телепередач, у яких транслюються різноманітні події як політичного, так і правового характеру. Серед них «Епіцентр», «Поради адвоката», «Пряма мова», «Свобода слова», «Судові справи», «Я так думаю» та ін. Вони висвітлюють актуальні теми сьогодення, що в цілому сприяє розвитку правосвідомості особистості.

Але, на жаль, реалізація цього конституційного припису має й негативний напрям. ЗМІ передають значну кількість відомостей, які не тільки не сприяють правовому вихованню населення, але й перекреслюють дуже багато позитивних тенденцій. Це стосується деяких художніх фільмів, музичних творів, які романтизують кримінальну сферу та культивують кримінальну субкультуру. Інколи ЗМІ використовуються для маніпуляції громадською думкою, за їх допомогою відбувається «промивка мозку» тощо. Складно вести мову про правове виховання громадян в умовах того, що по телебаченню доволі часто можна спостерігати прояви відкритої протиправної поведінки окремих народних депутатів та міністрів, які не несуть юридичної відповідальності за такі дії.

До того ж, сьогодні у великої кількості людей немає бажання, стимулів, прагнення оволодіти правовими знаннями та отримати належний рівень

правового виховання. Такі люди у повсякденному житті постійно порушують правові приписи, створюючи тим самим негативну практику та поглиблюючи негативні традиції неповаги до правових приписів. Нехтування правовими приписами можна побачити на вулицях, коли значна частина громадян вчиняючи правопорушення навіть не замислюються над цим. Це виявляється у повсюдних порушеннях правил дорожнього руху, коли громадяни доволі часто переходять вулиці не у встановлених місцях, або на червоне світло світлофора, часто на вулицях можна почути нецензурну лайку, що проявляється у зневажливому ставленні до інших суб'єктів суспільних відносин. Така поведінка слугує негативним прикладом для дітей та молоді, які поступово починають робити так само. Постійне вчинення навіть дрібних правопорушень призводить до нехтування правовими приписами та у подальшому може призвести до вчинення й більш значних правопорушень, аж до самого вчинення злочинів.

Для виправлення розглянутих ситуацій необхідна цілеспрямована, потужна діяльність як державних органів, так і громадськості. Це передбачає вжиття найрізноманітніших заходів: як переконання і навчання, так і покарання винних осіб за вчинення правопорушень. Дуже важливо, щоб притягнення до відповідальності було незворотнім та не залежало від посади, соціального статусу та інших «ознак» правопорушника. Тільки тоді такі заходи зможуть дати позитивний результат.

У такому контексті дуже важливого значення набуває діяльність посадових осіб, їх позитивний приклад. Це пов'язано із тим, що по кожному державному службовцю судять не тільки про нього та про його рівень правового виховання, а про державу в цілому. Але, на жаль, спостерігаються випадки, коли людина, маючи юридичну або іншу вищу освіту, будучи посадовою особою, працівником правоохоронних органів або іншим державним службовцем «переступає» через правове виховання, перекреслює

те, чому її вчили у вищому навчальному закладі, отримує хабарі, зловживає своїм службовим становищем, поводить себе зухвало, нахабно, ставиться до людини, яка до нього звернулася не як до найвищої соціальної цінності, а як до свого підданого. Доказом цих стверджень слугують такі офіційні дані. Міністерством внутрішніх справ України за січень - березень 2009 року виявлено 5,7 тис. злочинів у службовій сфері, а також 1078 фактів хабарництва, що пов'язані з бюджетними коштами та у сфері земельних відносин [2]. Службою безпеки України на початку 2008 року з протидії корупції у владно-управлінських, судових, правоохоронних, митних і контролюючих органах держави викрито 956 злочинів у сфері службової діяльності та порушено 314 кримінальні справи за ознаками службового підроблення. З огляду на підвищену суспільну небезпеку, основні зусилля було зосереджено на захисті прав громадян від посягань корумпованих чиновників органів влади. Стосовно зазначених посадовців порушено 57 кримінальні справи за ознаками хабарництва, 63 кримінальні справи - за ознаками зловживання владою або службовим становищем [8]. Крім того, за проведеним дослідженням міжнародної правозахисної організації Transparency International щодо корупції з жовтня 2008 року до лютого 2009 року у 69 країнах світу, рівень корупції в Україні оцінили як найгірший серед «нових незалежних країн» і всіх інших країн взагалі. В Україні найбільш корумпованими є державні установи – 28%, парламент – 25%, юстиція – 21%. Неефективною боротьбу української влади з корупцією вважають 73% опитаних українців, ніякою – 19% і 7% - ефективною [7]. Така ситуація в нашій країні не сприяє ні підвищенню рівня правової культури в суспільстві; ні піднесенню авторитету державних органів та держави в цілому в очах суспільства; ні забезпеченню законності, правопорядку у державі; ні ефективній боротьбі з корупцією. Навпаки, безвідповідальність у цій сфері ще більше посилює корумпованість державного апарату, що відображається

на якості його роботи, у тому числі й роботи таких важливих державних органів як суди та міліція. Корупція в Україні пронизує всю правоохоронну систему. У зв'язку з цим виникає закономірне питання, що відбувається з рівнем правового виховання посадових осіб та чому рівень його є настільки низьким.

Важливим елементом механізму правового виховання є соціальний контроль, який дозволяє оцінити ефективність і зазначити напрями вдосконалення правового виховання [1, с. 386]. Без соціального контролю неможливо досягнення високого рівня правової культури кожного індивіда. Адже відповідний контроль включає у себе цінності, звичаї, норми поведінки у суспільстві та санкції у разі порушення та невиконання правил поведінки. Однак з огляду на реалії сьогодення, ці елементи потребують значного підсилення та неухильного виконання. Зазначені приклади, що мають місце в Україні свідчать, насамперед, про низький та незатребуваний соціальний контроль з боку держави.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити деякі напрями оптимізації правового виховання в сучасній Україні. По-перше, необхідно посилити правове виховання дітей дошкільного віку шляхом видання підручників та збірників творів правового характеру, проведення ігор, трансляції телепередач відповідного характеру, що розраховані на дитячий вік. По-друге, потрібно у загальноосвітніх середніх закладах посилення курсу «Правознавства» та введення його з п'ятого класу. Крім того, доцільним є викладення та вивчення прав дитини та механізму їх захисту. По-третє, пропонується модернізація організаційно-методичних заходів у вищих навчальних закладах (оновлення списків рекомендованої літератури, доступність проведення консультацій з провідними викладачами, доступ до новітніх дисертаційних та монографічних досліджень, уведення спецкурсів). Удосконалення педагогічних технологій вбачається можливим шляхом

збільшення бібліотек з електронною пошуковою системою, розширення доступу до правової літератури. По-четверте, звертається увага на залучення громадськості до участі у відкритих лекціях, «круглих столах», семінарах, симпозиумах, конференціях. Це є можливим за наявності поширеної інформації про теми обговорень, про видатних та відомих особистостей, що приймають участь у конференціях або читають лекції, про приміщення та час, де і коли проводяться такі заходи. Вказане дасть змогу розвинути та розширити світогляд населення про цінність та необхідність правового виховання. По-п'яте, необхідне посилення дії окремих елементів соціального контролю (неухильне застосування санкцій у випадку порушення соціальних норм, детальне нормативне регулювання відносин у соціальній сфері, активне застосування заохочень для стимулювання правомірної та моральної поведінки населення).

Наприкінці слід зазначити, що запропоновані напрями оптимізації правового виховання будуть ефективними тільки тоді, коли застосовуватимуться у комплексі та послідовно. Посилена дія одного напрямку, та послаблення інших до оптимізації правового виховання не призведе.

Список використаних джерел:

1. Данильян О. Г. Деякі проблеми соціального контролю у сфері правового виховання / О. Г. Данильян // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 386-397.
2. Із виступу Міністра внутрішніх справ України Юрія Луценка на засіданні РНБО 24 квітня 2009 року // <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/206033>
3. Кутиркін А. Правове виховання дітей дошкільного віку / А. Кутиркін // Право України. - № 4. – 2009. – С. 164-169.

4. Кутиркін А. Шляхи розвитку теорії та практики правового виховання населення України / А. Кутиркін // Право України. – № 3. – 2008. – С. 122-125.
5. Орлова О. О. Механізм правового виховання / О. О. Орлова // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. - №4. – 2005. – С. 57-65.
6. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001р. № 992/2001
7. Рівень корупції в Україні оцінили як найгірший серед інших країн // <http://www.pravda.com.ua/news/2009/6/3/95914.htm>
8. Служба безпеки України спільно з Головним управлінням державної служби України, МВС України та ДПА України провели пряму телефонну лінію на тему "Суспільство проти корупції" // http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=81759&cat_id=71490